

УДК 94(477.83/86)“1919/1939”

В. Я. Лукашів

РАДЯНСЬКИЙ ЧИННИК В ДІЯЛЬНОСТІ “ТОВАРИСТВА ІМ. М. КАЧКОВСЬКОГО” У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Проаналізовано вплив радянського урядового чинника на діяльність культурно-просвітньої інституції – “Товариства ім. М. Качковського” на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Діяльність організації розвивалася у складних умовах культурно-просвітнього життя українців. Інституція мала на меті поширення освіти і знань серед широкого загалу. У статті висвітлено процес розвитку співпраці членів “Товариства ім. М. Качковського” з громадсько-політичними діячами Української Радянської Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Ключові слова: “Товариство ім. М. Качковського”, Західна Україна, москвофільство, радянофільство, міжвоєнний період.

Актуальність досліджуваної проблеми має важливе наукове значення, оскільки дає можливість дослідити вплив радянського чинника на діяльність „Товариства ім. М. Качковського” у Західній Україні між двома світовими війнами.

Мета статті – проаналізувати радянський чинник в діяльності „Товариства ім. М. Качковського” на західноукраїнських землях в досліджуваній період.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати такі завдання: дослідити передумови впливу радянофільства на діяльність „Товариства ім. М. Качковського”; проаналізувати вплив радянського чинника на культурно-просвітницьку діяльність інституції; простежити загальні тенденції й особливості розвитку співпраці членів товариства з громадсько-політичними діячами радянської України.

Об’єкт дослідження – суспільно-політичні, ідейно-теоретичні та культурно-просвітні процеси міжвоєнного періоду в контексті досліджуваної проблематики.

Предмет – основні тенденції, закономірності й специфіка впливу радянського чинника на діяльність „Товариства ім. М. Качковського” у Західній Україні в міжвоєнний період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з часу відновлення діяльності осередків „Товариства ім. М. Качковського” (1919 р.) – до початку Другої світової війни (1939 р.).

Аналізуючи історіографічні праці та джерельну базу наукової проблематики, приходимо висновку про те, що досліджувана тематика не набула предметного фахового дослідження.

Зокрема, К. Валовин аналізував шляхи консолідації „русскої народности” в Другій Речі Посполитій [1, с. 3-4]. Дослідник О. Зайцев вивчав орієнтацію на СРСР серед політичної еліти Східної Галичини у 1920-х рр. [2, с. 499-505]. Учений О. Рубльов досліджуючи зовнішньополітичні орієнтири західноукраїнської інтелігенції у 1914–1939 рр. [3], частко проаналізував „орієнтацію на Схід” москвофільських інституцій. Сучасний львівський дослідник І. Соляр аналізував радянофільство у Західній Україні в 20-х рр. ХХ ст. [4, с. 55-67].

Безпосередньою джерельною базою роботи є сукупність документів і матеріалів державних архівів України. Основна маса архівної бази, яка стосується досліджуваної проблеми знаходиться у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові – фонд 182 „Товариство ім. М. Качковського, м. Львів. 1876 – 1939 рр.” [5 – 6].

Незначна кількість архівних відомостей зберігається у Державному архіві Тернопільської області – фонд 231 „Тернопільське повітове староство” [7].

Значну цінність для дослідження задекларованої проблематики представляють матеріали наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів), Тернопільської обласної наукової універсальної бібліотеки та інших.

Певна частина інформації, що стосується досліджуваної проблеми, подана в таких періодичних виданнях: „Воля народа” [8], „Боротьба” [9], „Земля і воля” [10], „Сила” [11], „Культура” [12], „Світло” [13], „Діло” [14], „Сельроб” [15], „Наше слово” [16], „Сяйво” [17].

З відновленням діяльності осередків „Товариства ім. М. Качковського” у Західній Україні в міжвоєнний період, почалася боротьба різних політичних сил (в тому числі й зовнішніх) за сферу впливу над його культурно-просвітницькою роботою. Особливе місце тут відігравав радянський зовнішньополітичний чинник.

У середовищі інституції не було єдиної позиції щодо означення власної позиції щодо УРСР й СРСР загалом. В середині товариства були прихильники так званих правого і лівого крила москвофільського руху, який остаточно розколовся після подій Першої світової війни. Першу групу формували громадсько-політичні діячі „старшого покоління”, які виступали за співпрацю з окупаційною владою Польщі. Лідерами правого крила були: І. Костецький, І. Лісковський, М. Третяк та інші [1, с. 3].

Лівіця „Товариства ім. М. Качковського” не хотіла визнавати легітимним уряд Другої Речі Посполитої на території Західної України. Дана група членів інституції була прихильниками соціалістичних ідей та виступали за тісну співпрацю з урядом радянської України. Лідерами лівого крила товариства були знані громадсько-політичні діячі Західної України: К. Вальницький, К. Пелехатий, М. Заяць та інші [2, с. 501].

31 травня 1923 р. у м. Львові відбувся з'їзд членів „Товариства ім. М. Качковського”. В ході його роботи було обрано компромісне правління інституції до складу якого увійшли керівники лівого та правого крил москвофільства, зокрема: М. Глушкевич (голова), І. Химка, Ю. Рудавський, К. Вальницький, В. Марков, Г. Малець, К. Пелехатий, І. Гумецький, М. Прислопський, О. Степанкова [5, арк. 17 – 18]. На зборах обговорювалися принципи діяльності організації в нових умовах та необхідність проведення реорганізації на рівні змін до статуту, що мало поживати темпи зростання роботи та впливу серед населення [5, арк. 21].

Уряд УРСР та ЦК КП(б)У не залишали поза увагою політичне життя Західної України, а тому ретельно аналізували основні тенденції. Так, політбюро ЦК КП(б)У наприкінці 1925 р. визнало доцільною роботу серед „українських національних груп і дрібнобуржуазних партій” західноукраїнських земель в напрямі їх орієнтації на радянську Україну і СРСР. Було ухвалено рішення підтримувати політичні течії та групи, які „не йдуть на угоду з урядами і з активними, ворожими СРСР капіталістичними силами Західної України” [4, с. 59].

Особливий інтерес становила записка М. Лозинського „УСРР і українські землі під Польщею”. Виходячи з позиції соборної української державності і визнаючи, що в УСРР українська державність реалізується, її автор вважав, що „УСРР має стати центром, який повинен пробуджувати і сприяти ідеї змагання до визволення та об'єднання на українських землях, які знаходяться поза кордонами УСРР” [3, с. 137].

Радник повноважного представництва СРСР у м. Варшаві М. Лебединець конкретизував проект плану надання фінансової допомоги „Товариству ім. М. Качковського”. За його задумом, культурно-просвітнім інституціям Західної України повинна була надаватися щорічна субвенція у розмірі – 16500 доларів США [6, арк. 61].

Незважаючи на першочергову москвофільську спрямованість „Товариства ім. М. Качковського”, у його низових структурах, зокрема філіях і читальнях, були випадки зацікавлення радянофільством. Польська влада масово проводила обшуки в Західній Україні, особливо в читальнях інституції й українських громадах, у яких поширювалася більшовицька пропаганда. Завдання поліції полягало в тому, щоб ліквідувати поширення соціалістичних ідей, оскільки до „рук селянина не треба давати ніяких революційних книжечок чи часописів, бо такі може читати лише інтелігент” [7, арк. 18 – 19].

Основним засобом щодо перетворення товариства з москвофільського в радянофільське була радянська преса. В. Ленін вважав, що гасла загальнонаціональної культури помилкові та шкідливі, якщо їх не підпорядкувати завданням класової боротьби пролетаріату. Він писав: „Ми з кожної національної культури беремо тільки її демократичні та соціалістичні елементи... безумовно на протигагу буржуазній культурі, буржуазному націоналізмові кожної нації” [9, с. 2]. Це висловлювання й пояснює агітацію на сторінках західноукраїнських радянофільських часописів за так зване „робітничо-селянське „Товариство ім. М. Качковського” [9, с. 3].

„Товариство ім. М. Качковського” відіграло значну культурно-просвітню роль серед широкого загалу, а тому радянофільські видання пропагували поширення в осередках інституції селянсько-робітничих впливів. На сторінках деяких часописів висловлювалися думки про те, що організація зможе активізувати свою діяльність лише тоді, коли з Центрального виділу усунуть дрібно буржуазію, а її керівництво очолять особи, ідеологічно близькі до широкого загалу. Змінитися мали й періодичні видання цієї культурно-просвітньої установи, залучивши спеціалістів різних сфер господарства з метою публічного висвітлення фінансової діяльності [8, с. 4].

Діяльність радянофільських часописів мала на меті забезпечити реалізацію товариством основних цілей виховання, що виходили з ідеології марксизму. Логічними були статті про освіту та виховання в комуністичному дусі й актуальність саме такої освітньо-виховної системи. Наприклад, друкований матеріал під назвою: „Що таке самоосвіта?” пояснював важливість розуміння селянами тогочасних політичних процесів, що давало б їм змогу займати активну громадянську позицію. Слід зауважити, що формулювання таких цілей мало на меті не лише переформатувати діяльність „Товариства ім. М. Качковського”, але й перетворити його в політичну структуру [12, с. 10].

Радянським урядом ставилось завдання підняти авторитет інституції серед широкого загалу, оскільки „до Першої світової війни товариство представляло собою масову освітню організацію, а тепер перетворилося на „попівсько-панське братство” [14, с. 6 – 7].

Члени „Товариства ім. М. Качковського” відіграли значну роль в утворенні „Сельробу” – Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (1926 р.). Останній виник унаслідок об'єднання „Селянського союзу” і „Народної волі”, до складу яких входило чимало членів інституції. Посередницьку роль між виконкомом Комінтерну, урядом УСРР з одного боку, і Комуністичною партією Західної України, „Сельсоюзом”, „Народною волею” з іншого, – відіграв власне радник повноважного представництва СРСР у м. Варшаві М. Лебединець. Він кілька разів інформував О. Шліхтера – уповноваженого народного комісаріату закордонних справ СРСР в УСРР про політичну ситуацію у Західній Україні та хід об'єднаних процесів у комуністичному таборі [15, с. 2].

На голову ЦК майбутньої об'єднаної партії було вирішено висунути С. Макивку („Сельсоюз”), його заступником – К. Вальницького („Народна воля”), секретарем мав стати один із двох представників Комуністичної партії Західної України, а місцем осідку ЦК було обрано м. Львів. Із боку воленародовців до складу ЦК мали ввійти відомі діячі „Товариства ім. М. Качковського”, а саме: К. Вальницький, К. Пелехатий, М. Заяць (при ЦК із 9 осіб) і „ще хтось” (при ЦК із 11 осіб) [8, с. 4].

Опинившись у меншості в ЦК „Сельробу”, колишні народовольці (переважна більшість – члени „Товариства ім. М. Качковського”) не могли перешкоджати остаточній його радянській організації. На черговому засіданні ЦК, яке відбувалося 27 – 28 листопада 1927 р., була затверджена лінія поведінки для

сельробівців, які входили до складу „Товариства ім. М. Качковського”. Їм пропонувалося вийти з цієї інституції, узявши участь у загальних зборах товариства у грудні 1927 р., щоб „здемаскувати там чорносотенну русофільську групу, викликати бурю і грукнути востаннє дверима”. Таку нагоду передбачали або при обговоренні пропозиції про перехід товариства на фонетичний правопис, або при дискусії щодо уніфікації інституції з „Просвітою”. Саме тоді сельробівці мали скласти відповідну декларацію і „назавжди отряхнуть московфільську пилюку зі своїх нових сельробівських чобіт” [15, с. 2].

На загальних зборах членів „Товариства ім. М. Качковського” в 1928 р. визначено принцип ведення культурно-просвітньої роботи, що мав відповідати трудовій культурі [5, арк. 28]. Натомість діяльність українофільської культурно-просвітньої інституції – „Просвіти”, радянофільська преса подавала в негативному світлі. Зокрема, в одній зі статей зазначалося, що в селах, „... у яких діють читальні „Просвіти” серед молоді спостерігається цілковите здичиння – бійки були загальним явищем в нашій селянській життєвій. Ніж і револьвер – то головні показники тамтешньої культури” [14, с. 2].

Зусилля уряду УСРР, за посередництва галицьких москвофілів, спрямовувалися на те, щоб на полицях усіх читалень „Товариства ім. М. Качковського” були робітничо-селянські видання, які показували шлях боротьби селянських мас Наддніпрянської України. Варто зауважити, що Центральний відділ інституції здійснював обмін літературою із Всеукраїнською бібліотекою, Українською книжковою палатою, Українською академією наук та іншими установами м. Харкова і м. Києва [9, с. 3].

Окружні комітети Комуністичної партії Західної України систематично звітували радянське керівництво про свій вплив у товаристві. Зокрема у звіті Тернопільського окружного комітету 1931 р. зазначалося про організацію самоосвітніх гуртків при товаристві, а також про перебування кількох гуртків „Рідної школи” під їх впливом [17, с. 9].

За наполяганням радянського уряду УСРР, основний аргумент редакторів та дописувачів радянофільської періодики Західної України був спрямований на висвітленні культурницької проблематики – національна дискримінація українців з боку польського уряду та „шкідливість” оундівського та націоналістичного впливів у культурно-просвітніх організаціях. Відтак, на відміну від „Товариства ім. М. Качковського”, керівництво „Просвіти” обвинувачували у зраді [16, с. 4].

На шпальтах радянофільських газет неодноразово зазначалося, що „Товариство ім. М. Качковського” виступало основним тереном боротьби за українську школу і виховання, а тому відстояти її було важливим завданням. Основна мета „Сельробу” – переорієнтація інституції на свою позицію і використання в політичній боротьбі [15, с. 2].

Радянофільські видання, що мали на меті поширення комуністичних ідей в середовищі „Товариства ім. М. Качковського”, передусім орієнтувалися на молодь. Наприклад, на молодь орієнтувався журнал „Сяйво”, перший номер якого вийшов 15 червня 1929 р. Часопис перебував на комуністичній платформі, зорієнтований на поширення серед робітничої і селянської молоді, та мав готувати з них „завзятих борців класового фронту”. Особливо гостро видання виступало проти „Просвіти”, „Сокола”, „Пласту”, „Рідної школи” [17, с. 9].

Однак, починаючи з початку 30-х рр. ХХ ст. радянський вплив на діяльність „Товариства ім. М. Качковського” помітно слабшав. Причиною тому послужили згортання українізації, а також сталінські репресії, насильницька колективізація та голодомор 1932 – 1933 рр. [4, с. 63].

Практично вся західноукраїнська радянофільська еліта, що прибула в СРСР у 20 – 30-х рр. ХХ ст., була ув’язнена і засуджена на тривалі терміни, які відбувала у спеціальних трудових концентраційних таборях, зокрема на Соловках. Уродженці західноукраїнських земель розуміли своє ув’язнення, пояснюючи: „Приїзд в Україну галичан й посідання ними деяких командних висот культурного фронту було не вигідне для великодержавної політики, що її проводила Москва, й тому потрібно було усунути галичан, які є справжніми провідниками розвитку української культури [3, с. 428 – 429].

Незважаючи на масовий жажливий терор, який у кінцевому результаті призвів до масової загибелі ув’язнених українців, окремі члени „Товариства ім. М. Качковського” не бажали бачити й усвідомлювати очевидне, піддавшись зомбуванню більшовиків. Зокрема, М. Заєць і К. Пелехатий так відгукувалися на звинувачення українофілів стосовно їхнього захоплення радянофільством: „... це Ваші керівники помішалися на ОУН. Ми – згодні хоч завтра, на будь-яких умовах, навіть на Соловки їхати в СРСР” [2, с. 503].

У вересні 1939 р. після захоплення СРСР Західної України, „Товариство ім. М. Качковського” було ліквідовано, а значна частина його членів піддалися більшовицьким репресіям. Зокрема, вже згадуваний М. Заєць був розстріляний у 1941 р. [3, с. 434].

Отже, радянський чинник відіграв значну роль в діяльності „Товариства ім. М. Качковського” у Західній Україні в міжвоєнний період. За вказівкою уряду радянської України, місцева радянофільська періодика проводила активну агітаційно-пропагандистську кампанію, що мала на меті посилити роль „Товариства ім. М. Качковського” на західноукраїнських землях, а також дискредитувати його основного опонента на культурно-просвітній ниві – „Просвіту”. Це підтверджує бажання радянського уряду мати вплив на інституцію і перетворити її на свого пропагандиста. Товариство розглядалося як центральна організація у вихованні західноукраїнської молоді, основна мета якого – культурно-просвітня праця серед широкого загалу.

Джерела та література

1. Валовин К. К організації русскої народності в Польщі / К. Валовин // Воля народа. – 1923. – 18 листопада. – С. 3 – 4.
2. Зайцев О. „Орієнтація на Схід” в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-ті рр.) // О. Зайцев // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. II: ХХ ст. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 499 – 505.
3. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939) / О. Рубльов. – К., 2004. – 648 с.

4. Соляр І. Радянофілство у Західній Україні (1920-ті рр.) / І. Соляр // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 55 – 67.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 182 (Товариство ім. М. Качковського), оп. 1, спр. 380 (Угоди, основні рішення, протоколи та інші матеріали про діяльність читалень товариства, 1919 – 1930 рр.), 52 арк.
6. ЦДІАЛ України, ф. 182, оп. 1, спр. 478 (Листування, посвідчення та інші матеріали про підготовку з'їздів філіалів та читалень товариства, 1934 – 1936 рр.), 131 арк.
7. Державний архів Тернопільської області, ф. 231 (Тернопільське повітове староство), оп. 1, спр. 203 (Звіти інструкторів товариства Пасіки А., Процика Д. про перевірку читалень Тернопільської філії, 1931 – 1933 рр.), 42 арк.
8. Гуртки молодіжки як класова школа пролетарської самоосвіти // Воля народа. – 1925. – 27 вересня. – С. 4.
9. Національна політика Радянського союзу // Боротьба. – 1933. – 22 жовтня. – С. 2 – 3.
10. Селянська молодіж і поступ культури // Земля і воля. – 1934. – 5 серпня. – С. 5 – 6.
11. Масовий театр // Сила. – 1930. – 8 травня. – С. 1 – 2.
12. Самоосвіта (Замітки до дискусії в справі культурно-освітньої праці в читальнях „Просвіти”) // Культура. – 1927. – Ч. 3 – 4. – Березень – квітень. – С. 10.
13. Перший Травень – свято боротьби // Світло. – 1925. – 1 травня. – С. 6 – 7.
14. Новий москвофільський провід // Діло. – 8 березня 1934. – С. 6. – 8.
15. Розкопуємо правду // Сельроб. – 1927. – 18 вересня. – С. 2.
16. Наші завдання // Наше слово. – 1927. – 27 травня. – С. 3 – 4.
17. Рідношкільне свято молоді // Сяйво. – 1931. – 15 квітня. – С. 9.

Lukashiv V. Ya. Soviet factor in the activities of „Association named after M. Kachkovsky” in Western Ukraine in the interwar period

The influence of the Soviet government factor on the activities of cultural and educational institutions – „Association named after M. Kachkovsky” in Western Ukraine in the interwar period is analyzed. The organization has developed in difficult conditions of cultural and educational life of the Ukrainian people. The institution was intended to spread education and knowledge among the general public. The article highlights the development of cooperation between members of the „Association named after M. Kachkovsky” from the public and politicians Ukrainian Soviet Socialist Republic, the Union of Soviet Socialist Republics.

Key words: „Association named after M. Kachkovsky”, Western Ukraine, moskwofilist, sovietofilist, interwar period.

Лукашів В. Я. Советский фактор в деятельности „Общества им. М. Качковского” в Западной Украине в межвоенный период

Проанализировано влияние советского правительственного фактора на деятельность культурно-просветительного учреждения – „Общества им. М. Качковского” на западноукраинских землях в межвоенный период. Деятельность организации развивалась в сложных условиях культурно-просветительной жизни украинцев. Институтция имела целью распространения образования и знаний среди широкой общественности. В статье отражен процесс развития сотрудничества членов „Общества им. М. Качковского” с общественно-политическими деятелями Украинской Советской Социалистической Республики, Союза Советских Социалистических Республик.

Ключевые слова: „Общество им. М. Качковского”, Западная Украина, москвофильство, советофильство, межвоенный период.